

ΝΙΥΑΖΙ ΚΙΖΙΛΥÜREK

ΚΕΜΑΛΙΣΜΟΣ

Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης
ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας

ΚΕΜΑΛΙΣΜΟΣ

Διόρθωση: Γιώργος Παπαχρήστου
Εξώφυλλο-σελιδοποίηση: Μαρίνα Μπίτσινα

Copyright © 2006 Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Ηλεκτρονική Έκδοση • Δεκέμβριος 2012
σε συνεργασία των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κύπρου
και του Γραφείου Εκδόσεων, Τομέας Διεθνών Σχέσεων και Προβολής
Υπηρεσίας Έρευνας και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Συντονισμός: Έλενα Αυγουστίδου-Κυριάκου
Σελιδοποίηση: Πόπη Πάλμα Κωνσταντίνου

ISBN 978-960-442-804-5

ΝΙΥΑΖΙ ΚΙΖΙΛΥÜREK

— ΚΕΜΑΛΙΣΜΟΣ —

Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης
ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας

ΑΘΗΝΑ 2010

Περιεχόμενα

Πρόλογος	9
Εισαγωγή	13
I. Η νεωτερικότητα στον ισλαμικό οθωμανικό κόσμο	21
▶ Ιστορικό και γεωγραφικό περίγραμμα	21
▶ Η άνοδος του τουρκικού εθνικισμού και η κατάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας	32
▶ Η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας	52
II. Από τον Κεμαλισμό στους «Κεμαλισμούς»	55
▶ Ρήξη και συνέχεια	55
▶ Ο Κεμαλισμός: το πρόγραμμα για το τουρκικό έθνος-κράτος	65
▶ Πολιτικός εθνικισμός και εθνοτικός τουρκισμός	90
▶ «Τώρα είναι η εποχή του Τουράν»	99
▶ Ο Κεμαλισμός την περίοδο 1950-1980	110
▶ Ο Κεμαλισμός και η εθνικιστική-συντηρητική παράδοση	120
▶ Ο Κεμαλισμός και η ιδεολογία της αριστεράς	126
▶ Το καθεστώς της 12ης Σεπτεμβρίου 1980 και ο Κεμαλισμός	135
▶ Η διαδικασία της 28ης Φεβρουαρίου 1997 και η κεμαλική αποκατάσταση	150

III. Η αναπόφευκτη άνοδος του Ταγίπ Ερντογάν, η Ευρωπαϊκή Ένωση, η Κύπρος και ο Κεμαλισμός	175
▶ Η αναπόφευκτη άνοδος του Ταγίπ Ερντογάν	175
▶ Η πρόοδος της Τουρκίας στον δρόμο προς την ΕΕ και η φθίνουσα επίδραση του στρατού	185
▶ Το Κυπριακό ως χάρτης ηλιθοροπίου	188
▶ Οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις αποδυναμώνονται	198
Επίλογος	203
▶ Το μέλλον της Τουρκίας εξαρτάται από την ικανότητα του Κεμαλισμού για εκδημοκρατισμό	203
Βιβλιογραφία	209

Πρόλογος

Όταν αναφερόμαστε στον Κεμαλισμό, αντιλαμβανόμαστε περισσότερο την τουρκική δημοκρατία και όχι μια οικουμενική ιδεολογία. Δεν είναι υπερβολικό να πούμε ότι το άλλο όνομα του τουρκικού κράτους είναι «κεμαλικό κράτος». Αναμφίβολα, όλοι οι ιδρυτές κρατών κατέχουν μια ξεχωριστή θέση στην ιστορία. Όμως, όταν μιλάμε για τον Κεμαλισμό, η κατάσταση είναι κάπως διαφορετική. Ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ (Mustafa Kemal Atatürk) δεν είναι απλώς ο ιδρυτής της τουρκικής δημοκρατίας, είναι ταυτόχρονα αυτός που διαχειρίστηκε τη διαδικασία συγκρότησης του τουρκικού έθνους. Χρησιμοποιώντας τον θετικισμό ως επιστημονική βάση, επιδίωξε την αναδιοργάνωση της τουρκικής κοινωνίας και ως «δάσκαλος», τη μόρφωση των «αμόρφωτων μαζών» με απώτερο σκοπό να τις ενσωματώσει στον «σύγχρονο πολιτισμό».

Το γεγονός ότι ο Ατατούρκ, κατά κάποιο τρόπο, «αστυνομεύει» την τουρκική κοινωνία μέχρι σήμερα, δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της προσωπολατρίας που αναπτύχθηκε γύρω από το άτομό του, αλλά και του γεγονότος ότι η κοινωνία σε κάποιο βαθμό αφομοίωσε τα ιδανικά του. Με άλλα λόγια, ο Ατατούρκ κατάφερε να μεταδώσει σε μεγάλο μέρος των μαζών την αντίληψή του για τον πολιτισμό η οποία μέχρι τότε δεν αποτελούσε μέρος της νοητικής πραγματικότητάς τους. Έτσι, ο Κεμαλισμός, ως ηγεμονική ιδεολογία, είναι η «βούληση για πολιτισμό» η οποία στρέφεται κατά του οθωμανοϊσλαμικού παρελθόντος και επιχειρεί μέσα από συναίνεση/επιβολή την ολική μεταμόρφωση της κοινωνίας. Ωστόσο, ο Κεμαλισμός δημιούργησε και ρωγμές στην τουρκική κοινωνία, αφού αποξένωσε διάφορα τμήματα της κοινωνίας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, αναμφίβολα, άφησε βαθιά σημάδια στην ταυτότητα και τη μνήμη της κοινωνίας, αλλά η ιδεολογία του συντηρείται και μέσα από τους κρατικούς θεσμούς. Όλα τα τουρκικά συντάγματα έδωσαν και δίνουν μεγάλη σημασία στην προστασία της τιμής του Ατατούρκ. Οι δε αρχές του συμπεριλαμβάνονται στα άρθρα του τουρκικού συντάγματος και θεωρούνται αναλλοίωτες. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα τουρκικά πολιτικά κόμματα, που έρχονται σε αντίθεση με τις αρχές του Κεμαλισμού, κινδυνεύουν να τεθούν αμέσως εκτός νόμου. Επιπλέον, οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις συμπεριλαμβάνουν ανάμεσα στα βασικά τους καθήκοντα την προστασία και την υπεράσπιση των αρχών του Ατατούρκ. Τα τρία φανερά –και το ένα συγκαλυμμένο– πραξικοπήματα που σημειώθηκαν κατά την πρόσφατη ιστορία της Τουρκίας έχουν πραγματοποιηθεί στο όνομα του Κεμαλισμού/Ατατουρκισμού.

Παρόλο που ο Κεμαλισμός/Ατατουρκισμός συχνά ερμηνεύεται ως ένα στατικό δόγμα και ως η επίσημη ιδεολογία του κράτους, ταυτόχρονα, είναι πραγματιστικός και προσαρμοστικός. Καλύπτοντας όλες τις εκφάνσεις της ζωής, από την πολιτική μέχρι και την ενδυμασία, ο Κεμαλισμός υποχρεώνεται σε συνεχείς προσαρμογές. Εξαιτίας αυτής της προσαρμοστικότητας είναι ανοικτός σε επιδράσεις και εξελίξεις. Για παράδειγμα, καθώς αγωνίζεται κατά της επιρροής του Ισλάμ, δεν παύει να αναζητεί και τρόπους ενσωμάτωσής του στο σύστημα. Αυτή η πραγματιστική διάστασή του καταδεικνύεται με διάφορα παραδείγματα: Μετά το πραξικόπημα της 12ης Σεπτεμβρίου 1980 ακολουθήθηκε η πολιτική της τουρκοϊσλαμικής σύνθεσης, ενώ στο «μεταμοντέρνο» πραξικόπημα της 28ης Φεβρουαρίου 1997 η βαρύτητα μεταφέρθηκε στην κοσμικότητα της τουρκικής ταυτότητας. Σε ένα άλλο επίπεδο, ο πραγματισμός αυτός φανερώνεται και στις σχέσεις του Κεμαλισμού/Ατατουρκισμού με τις πολιτικές ιδεολογίες. Ο «αριστερός Κεμαλισμός» και ο «συντηρητικός Κεμαλισμός» είναι

από τις βασικές έννοιες που συναντά κανείς συχνά στην πολιτική ζωή της Τουρκίας. Υπάρχουν ακόμη και πολλοί που θεωρούν τους εαυτούς τους Κεμαλιστές και απορρίπτουν την έννοια του Ατατουρκισμού, όπως και το αντίθετο. Η πραγματικότητα αυτή μας υποχρεώνει να υπογραμμίσουμε το γεγονός ότι ο Κεμαλισμός/Ατατουρκισμός παραμένει το βασικό σημείο αναφοράς για τη νομιμοποίηση όλων των πολιτικών ιδεολογιών και αναζητήσεων. Ίσως, το γεγονός αυτό φανερώνεται με τον καλύτερο τρόπο στα λόγια του ιστορικού ηγέτη του ισλαμιστικού κινήματος στην Τουρκία, του Νετζμετίν Ερμπακάν (Necmettin Erbakan): «Εάν ζούσε ο Ατατούρκ, εμάς θα ψήφιζε».

Στη βάση των παραπάνω διαπιστώσεων, η εργασία αυτή πραγματεύεται όχι τόσο τον Κεμαλισμό όσο τους «Κεμαλισμούς». Το βιβλίο αποτελείται από τρία κύρια μέρη: Στο πρώτο μέρος εξετάζονται οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού πριν τον Κεμαλισμό και η γέννηση του τουρκικού εθνικισμού. Στο δεύτερο μέρος αναλύεται ο Κεμαλισμός ως η επίσημη και ιδρυτική ιδεολογία του τουρκικού κράτους καθώς και η σταδιακή εξέλιξή του σε «Κεμαλισμούς». Στο τρίτο μέρος παρουσιάζεται η κατάσταση στην οποία οδηγείται ο Κεμαλισμός κατά τη σημερινή περίοδο, ενώ η Τουρκία οδεύει προς την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναπόφευκτα αλλάζει το πρόσωπο του κεμαλικού εκσυγχρονισμού. Οι μεταρρυθμίσεις που αναγκαστικά συνοδεύουν αυτή την πορεία της Τουρκίας προς την Ευρώπη επιβάλλουν τον εκδημοκρατισμό ως μέρος του εκσυγχρονισμού. Σήμερα, η κάθε αναφορά σε εκδυτικισμό της Τουρκίας απομακρύνεται από μια αφηρημένη έννοια της Δύσης και αποκτά συγκεκριμένο περιεχόμενο το οποίο βασίζεται σε ένα σύνολο αξιών. Αυτή ακριβώς η διαδικασία δημιουργεί νέες ιδεολογικές τάσεις αλλά και συγκρούσεις. Οι σπαδοί της στατικής ερμηνείας του Κεμαλισμού παραμένουν δογματικά στη θέση τους, στρέφονται κατά της ευρωπαϊκής πορείας της

Τουρκίας και επιμένουν σε έναν αφηρημένο εκδυτικισμό χωρίς εκδημοκρατισμό. Μια άλλη μερίδα της κοινωνίας, στηριζόμενη στην πραγματιστική υπόσταση του Κεμαλισμού, επιχειρεί τον συνδυασμό του με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και με ό,τι αυτή η πορεία συνεπάγεται. Τέλος, μια τρίτη ομάδα πιστεύει ότι, για να ανταποκριθεί η Τουρκία στις απαιτήσεις της ευρωπαϊκής της πορείας, πρέπει αναγκαστικά να εισέλθει σε μια μετακεμαλική εποχή, στην οποία ο Κεμαλισμός θα θεωρείται *passé*.

Η εργασία αυτή βασίστηκε, κατά ένα μεγάλο μέρος, σε ένα κείμενο που είχε γραφτεί στα Τουρκικά και τα Γαλλικά στο πλαίσιο της έκδοσής του υπό την επιμέλεια του Έρικ Ζούρχερ (Erik Jan Zürcher) και μεταφράστηκε από τα Γαλλικά στα Ελληνικά από την Τερέζα Μπούκη. Οι Ευτύχιος Γαβριήλ και Χρίστος Γρηγοριάδης βοήθησαν στην απόδοση του υπόλοιπου μέρους στα Ελληνικά. Ο Μιχάλης Ν. Μιχαήλ και η Τερέζα Μπούκη επιμελήθηκαν το κείμενο στο σύνολό του. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται σε όλους τους παραπάνω για τη συμβολή τους, αλλά και σε όλους όσοι με έχουν βοηθήσει στην ολοκλήρωση του βιβλίου. Φυσικά, η ευθύνη για τυχόν ελλείψεις ή ατέλειες βαρύνει αποκλειστικά τον συγγραφέα.

Εισαγωγή

Η σύγχρονη ιστορία της τουρκικής δημοκρατίας είναι η ιστορία μιας πορείας εκσυγχρονισμού. Σε αυτή την πορεία ο εκσυγχρονισμός και ο εκδυτικισμός ταυτίζονται. Όπως είχε δηλώσει ενδεικτικά ο Μουσταφά Κεμάλ η τουρκική δημοκρατία έπρεπε να φθάσει στο επίπεδο του σύγχρονου πολιτισμού, που δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ευρωπαϊκός πολιτισμός. Η τουρκική νεωτερικότητα δεν ήταν αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας, αντίθετα επιβλήθηκε εκ των άνω από «κοινωνικούς μηχανικούς» που πήραν την κρατική εξουσία στα χέρια τους. Οι ρίζες της εκσυγχρονιστικής ελίτ πηγαίνουν πίσω στην εποχή του Τανζιμάτ και αργότερα στους Νεοτούρκους που ανέλαβαν εν μέρει την εξουσία το 1908. Ο Μουσταφά Κεμάλ, ο ιδρυτής της σύγχρονης Τουρκίας, είχε την ίδια κοσμοαντίληψη με το κίνημα των Νεοτούρκων. Για να κατανοήσει κανείς την πορεία εκσυγχρονισμού της χώρας, πρέπει πρώτα να κατανοήσει την κοσμοαντίληψη και την επιστημολογία αυτής της ελίτ.

Η κυρίαρχη αντίληψη τόσο των Νεοτούρκων όσο και του Μουσταφά Κεμάλ επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τον θετικισμό και ειδικά από τον Αύγουστο Κοντ (Auguste Comte, 1798-1857) και τη θετικιστική του προσέγγιση. Οικειοποιήθηκαν έτσι την αρχή της «τάξης και προόδου» (*ordre et progrès*), κατά την οποία η πρόοδος είναι δυνατή μόνο όταν επιτυγχάνεται η απομάκρυνση από τη θεολογία και η κοινωνία οργανώνεται και λειτουργεί στις βάσεις της επιστήμης. Ως εκ τούτου, η πρόοδος είναι υπόθεση της πεφωτισμένης ελίτ η οποία μέσα από την «κοινωνική μηχανική» (*social engineering*) προσδοκά την αναδιοργάνωση της κοινωνίας. Αυτή η κοσμοαντίληψη επιδιώκει

τη διαμόρφωση της κοινωνίας εκ των άνω και μετατρέπει τις κοινωνικές διεργασίες σε συγκεκριμένο σχέδιο δράσης. Στη σύγχρονη τουρκική δημοκρατία, πέραν αυτής της θετικιστικής προσέγγισης, τέθηκαν και τα θεμέλια για τη διαμόρφωση μιας οργανικής κοινωνίας που ήθελε να αγνοήσει την ύπαρξη των κοινωνικών τάξεων. Από τη μια η θετικιστική προσέγγιση που άνοιξε τον δρόμο σε ένα τελεολογικό και θεολογικό σχέδιο κοσμικότητας και από την άλλη το πάθος για την κορπορατιστική, οργανική κοινωνία, υποκίνησαν τα ολοκληρωτικά ρεύματα και αγνόησαν την ατομικότητα του πολίτη.

Κατά γενική παραδοχή, η κοινωνική σημασία της θρησκείας μειώνεται παράλληλα με τις τρεις θεμελιώδεις διαδικασίες του εκσυγχρονισμού: την κοινωνική διαφοροποίηση, την κοινωνικοποίηση και τον ορθολογισμό. Αντίθετα, στον τουρκικό εκσυγχρονισμό επικράτησε η άποψη πως «εάν μειωθεί η σημασία της θρησκείας τότε η κοινωνία εκσυγχρονίζεται». Έτσι η κοσμικότητα, αντί να είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής εξέλιξης, θεωρήθηκε ως η αφετηρία του εκσυγχρονισμού και της κοινωνικής προόδου. Η τουρκική κοσμικότητα έσπευσε να ασκήσει έλεγχο στη θρησκεία και να τη χρησιμοποιήσει για τους σκοπούς του εκσυγχρονισμού. Ενώ, λοιπόν, γενικά η κοσμικότητα εξασφαλίζει τη θρησκευτική ελευθερία, στην τουρκική νεωτερικότητα χρησιμοποιήθηκε για τον περιορισμό της. Με αυτό τον τρόπο, η τουρκική κοσμικότητα δεν θεώρησε ότι οι θρησκευτικές επιλογές ανήκουν στην ιδιωτική σφαίρα και η ιδιωτική σφαίρα δεν διαφοροποιήθηκε καθόλου από τη δημόσια. «Αυτή η αντίληψη αναζητεί τον σύγχρονο πολίτη στα δυτικά κοστούμια. Στην τουρκική δημοκρατία η άμαξα μπαίνει μπροστά από το άλογο, δηλαδή η εικόνα του εκσυγχρονισμού είναι πιο σημαντική από τον ίδιο τον εκσυγχρονισμό, ενώ πιο ψηλά στην ατζέντα βρίσκεται η εικόνα του εκσυγχρονισμού, παρά η ηθική του».¹

1. Ayşe Kadioğlu, *Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi*, İstanbul 1999, σ. 163.

Οι Κεμαλιστές διανοούμενοι, όπως και η οθωμανική διανόηση, ήταν «ανώτεροι» από την υπόλοιπη κοινωνία ως προς τη δική τους αντίληψη για τη θρησκεία. Ιδιαίτερα η κεμαλική ελίτ χρησιμοποίησε την κοσμικότητα, από τη μια ως ένα μέσο διαφοροποίησής της από τον λαό και από την άλλη ως μέσο μόρφωσής του, ενσωματώνοντας τον με τον τρόπο αυτό σε πειθαρχικούς μηχανισμούς. Η τουρκική κοινωνία μετατράπηκε σε «εσωτερική αποικία» της άρχουσας ελίτ. Ο λαός αναγκάστηκε να ανταποκριθεί σε «μοντέρνες συνταγές» και, για να επιτευχθεί αυτό, περιορίστηκαν οι ελευθερίες του. Έτσι, το θετικιστικό ρεπουμπλικανικό πάθος που σφράγισε την πορεία της σύγχρονης Τουρκίας εμπόδισε την ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών. Αυτό ήταν ένα από τα βασικά αποτελέσματα της θετικιστικής ελιτίστικης κοσμοαντίληψης που επηρέασε την τουρκική νεωτερικότητα.

Σε αυτή τη διαδικασία, ο Κεμαλισμός συγκροτήθηκε ως μια νέα «πολιτική θρησκεία». Και στην προσπάθειά του να περιορίσει τον ισλαμισμό, εξελίχθηκε ο ίδιος σε ένα εμπόδιο για την εξέλιξη της δημοκρατίας και της κοινωνίας των πολιτών. Χαρακτηριστική είναι η αξιολόγηση του Αντνάν Αντιβάρ (Adnan Adıvar), παλαιού συναγωνιστή του Ατατούρκ: «Ο παρών τρόπος σκέψης (Κεμαλισμός) κατέλαβε τη θέση την οποία κατείχε προηγουμένως το ισλαμικό δόγμα. Γι' αυτό τον λόγο, στην ιστορία της τουρκικής πολιτικής σκέψης δεν επικράτησε η ελεύθερη κριτική αντίληψη ούτε υπήρχε πραγματική αλληλεπίδραση μεταξύ Ισλάμ και δυτικής σκέψης. Υπήρξε μόνο η επιρροή της δυτικής σκέψης»². Αναμφίβολα, η δυτική επιρροή δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένας χοντροκομμένος θετικισμός. Όπως τόνισε ο καθηγητής Γκιμπ (Gibb), με τη μετατροπή του Κεμαλισμού σε θρησκεία η Τουρκία έγινε ένα θετικιστικό μανσωλείο, ενώ ο τουρκικός μοντερνισμός δεν οδήγησε στον

2. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*, İstanbul 1992, σ. 215.

εκδημοκρατισμό της χώρας. Το 1930, ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ αξιολογώντας την κατάσταση στην Τουρκία δήλωσε τα εξής: «Η σημερινή κατάσταση είναι λίγο-πολύ μια δικτατορία. Και αφού πεθάνω θα μείνει πίσω μου ένα δεσποτικό καθεστώς».³

Η πρόβλεψη του Κεμάλ Ατατούρκ επαληθεύτηκε. Η μετέπειτα ιστορία της Τουρκίας κινήθηκε σε κλίμα έντασης μεταξύ της σιωπηλής μάζας και της άρχουσας ελίτ. Δεν μπόρεσε να βρεθεί κοινό σημείο ανάμεσα στον τρόπο ζωής του λαού και της εκσυγχρονιστικής ελίτ και αναπτύχθηκε μια φαινομενικά αυθεντική κουλτούρα αντίστασης. Ο τουρκικός εκσυγχρονισμός, αναπόφευκτα, πολιτικοποίησε το αντικείμενό του, δηλαδή, εκείνους που είχαν μείνει πιστοί στην παραδοσιακή κουλτούρα.⁴ Άμεση ένδειξη γι' αυτό είναι η συνεχής άνοδος των ισλαμικών κινημάτων. Η εκτίμηση ότι η πηγή των ισλαμικών κινημάτων στην Τουρκία είναι ο φονταμενταλισμός ή το πολιτικό Ισλάμ δεν είναι ορθή. Στην Τουρκία, το Ισλάμ ως θρησκεία και παράδοση άρχισε να στρέφεται στον δημόσιο, τον κοινωνικό και τον ιδιωτικό τομέα μετά το 1950 και το πέρασμα στο πολυκομματικό σύστημα. Ουσιαστικά, αυτό σήμαινε την επιστροφή στην παράδοση η οποία είχε παραγκωνιστεί από τον κεμαλικό εκσυγχρονισμό. Όσον αφορά το πολιτικό Ισλάμ, αυτό εμφανίζεται στο τέλος της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ως αποτέλεσμα διεθνών και τοπικών εξελίξεων.

Εάν η αντίληψη της τουρκικής νεωτερικότητας για την κοσμικότητα περιόρισε την ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών, η αντίληψή της για το έθνος υποκίνησε τη συνέχιση αυτού του περιορισμού. Ο κεμαλικός εθνικισμός, ως βασικός πυλώνας του

3. Tunçay, *Tek Parti*, ό.π., σ. 217.

4. Çağlar Keyder, "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", στο: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba (επιμ.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul 1998, σ. 38.

κεμαλικού εκσυγχρονισμού, προσδιόρισε ως κύριο σκοπό του την ενσωμάτωση του τουρκικού έθνους στον σύγχρονο δυτικό πολιτισμό. Το γεγονός, όμως, ότι στην περίοδο της συγκρότησης του τουρκικού κράτους δεν είχε διαμορφωθεί ακόμη το τουρκικό έθνος και η Τουρκία απείχε πολύ από τον σύγχρονο πολιτισμό, οδήγησε στην αντίληψη πως προέχουσα αποστολή της νεοϊδρυθείσας τουρκικής δημοκρατίας, και συνεπώς του κεμαλικού εθνικισμού, ήταν η κατασκευή του «τουρκικού έθνους». Ο φορέας αυτής της διαδικασίας δεν ήταν άλλος από το τουρκικό κράτος.

Στην αντίληψη της κεμαλικής ελίτ το Ισλάμ ήταν εμπόδιο τόσο για τον εκσυγχρονισμό όσο και για τη συγκρότηση του έθνους. Γι' αυτό τον λόγο, ο περιορισμός της επιρροής του Ισλάμ έγινε κεντρικό σημείο αναφοράς της τουρκικής νεωτερικότητας και κατ' επέκταση του τουρκικού εθνικισμού. Ο κοσμικός εθνικισμός, που διαμόρφωσε την ιδεολογία της τουρκικής δημοκρατίας, προσανατολίστηκε προς την άρνηση και την απόρριψη του οθωμανικού και ισλαμικού παρελθόντος και αναζήτησε τον αρχαίο πολιτισμό των Τούρκων στην κεντρική Ασία. Με μοναδικό σκοπό να αποδειχθεί ότι οι Τούρκοι πριν από το Ισλάμ είχαν αναπτύξει πολιτισμό που επηρέασε όλη την ανθρωπότητα, διαμορφώθηκε μια αντίληψη για την ιστορία η οποία έτεινε να παρουσιάσει τους αρχαίους πολιτισμούς των Χετταίων, των Ελλήνων, των Ασυρίων και άλλων πολλών ως απόρροια του τουρκικού πολιτισμού. Τονίζοντας ότι οι Τούρκοι είχαν δημιουργήσει έναν αξιόλογο πολιτισμό και ότι η ανθρωπότητα είχε εκπολιτιστεί από τους Τούρκους, ο τουρκικός εθνικισμός παρουσίασε τη διαδικασία του εκδυτικισμού ως κάτι οικείο και όχι ξένο για τους Τούρκους.

Την περίοδο κατά την οποία συγκροτήθηκε η νέα τουρκική ταυτότητα, μακριά από τις αξίες του Ισλάμ και του οθωμανικού παρελθόντος, οι κοσμικοί Κεμαλιστές θέλησαν να καλύψουν το ηθικό κενό που εμφανίστηκε υιοθετώντας κοσμικές αξίες. Μόνο

που οι αξίες αυτές ούτε διασφάλιζαν την ενότητα της κοινωνίας, καθώς δεν απευθύνονταν στον «νοητικό κόσμο» του πολίτη όπως υποστηρίζει και ο Σερίφ Μαρντίν (Şerif Mardin), ούτε έγιναν αποδεκτές από το σύνολο του πληθυσμού. Έτσι, ο τουρκικός εθνικισμός ανέλαβε τον ρόλο της αποκατάστασης της κοινωνικής συνοχής, που είχε αδυνατίσει λόγω των κοσμικών κεμαλικών μεταρρυθμίσεων, μεταμορφωνόμενος σε ολοκληρωτικό εθνικισμό.

Αποστολή του τουρκικού εθνικισμού ήταν να καλλιεργήσει τον κοσμικό, εθνικιστή πολίτη, δηλαδή τον *κεμαλικό πολίτη*, και να τον ενσωματώσει στην κοσμική και σύγχρονη δημοκρατία. Η οργανική αντίληψη του έθνους και ο κεμαλικός εθνικισμός μετατράπηκαν σε αρχές νομιμοποίησης του ολοκληρωτικού κράτους, το οποίο κατασκεύασε μια σχεδόν μεταφυσική αντίληψη της εθνικής ενότητας, χωρίς αυτονομία των κοινωνικών φορέων, ενώ επέβαλε έναν αυταρχικό εκσυγχρονισμό. Ο τουρκικός εθνικισμός τόνισε ιδιαίτερα ότι η τουρκική κοινωνία απειλείται άμεσα από εξωτερικές δυνάμεις: Για να «προστατευτεί» το κράτος αλλά και η κοινωνία, το πρώτο έπρεπε να είναι τολμηρό και θαρραλέο. Φυσικά, γι' αυτή την προστασία ήταν αναγκαίο να απαγορευτούν οι εσωτερικές διαφωνίες. Στη διαδικασία αυτή το συγκεκριμένο σχέδιο δεν επέτρεψε την εξατομίκευση των κοινωνικών στοιχείων που συγκροτούν την εθνική ενότητα.⁵

Το κράτος θεωρήθηκε η συλλογική προσωπικότητα του έθνους (των πολιτών). Γι' αυτό τον λόγο, το κράτος έγινε αντιληπτό ως το έθνος αυτό καθεαυτό. Το αποτέλεσμα, όπως τονίζει και η καθηγήτρια Φουσούν Ουστέλ (Füsün Üstel), ήταν να δημιουργηθεί ένας τύπος πολίτη που χαρακτηρίζεται από τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις του προς το κράτος και όχι από τα δικαιώματά του. Στην πραγματικότητα, το σχέδιο της τουρκικής νεωτερικότητας, το οποίο επιθυμούσε να δημιουργήσει τον *κεμαλικό πολίτη*, δηλαδή τον πολίτη που έχει μόνο καθήκοντα και όχι ελευθερίες, και να

5. Keyder, "Modernleşmenin", ό.π., σ. 38.

καλλιεργήσει μια οργανική κοινωνία, οδηγήθηκε σε αδιέξοδο. Αυτή η αντίληψη του έθνους περιέκλειε όλο και λιγότερους πολίτες. Αυτό συνέβη, γιατί αυτή η έννοια του έθνους δεν αναγνώριζε τα βασικά δικαιώματα και τις ελευθερίες του πολίτη, όπως δεν αναγνώριζε και τη διαφορετικότητα σε εθνοτικό ή θρησκευτικό επίπεδο. Έτσι, όμως, δεν μπορούσε να εξασφαλιστεί η εθνική ενότητα.

Η διαδικασία της ομογενοποίησης στη βάση του «κοσμικού Τούρκου» και η καταπιεστική αφομοίωση τελικά χρεωκόπησαν, με αποτέλεσμα να εμφανιστεί η πολλαπλή ταυτότητα της τουρκικής κοινωνίας. Τη θέση της έννοιας της «οργανικής κοινωνίας» κατέλαβαν οι πραγματικές ταυτότητες της διαφορετικότητας. Οι μουσουλμάνοι δεν αφομοιώθηκαν από την τουρκική κοσμικότητα, οι Κούρδοι δεν αφομοιώθηκαν από τον τουρκικό εθνικισμό και οι δημοκρατικές ομάδες δεν αφομοιώθηκαν από την οργανική αντίληψη της κοινωνίας. Το γεγονός αυτό άφησε την Τουρκία αντιμέτωπη με μια νέα κρίση αντιπροσώπευσης και νομιμοποίησης. Ανάμεσα στον κοινωνικό δυναμισμό και την τουρκική νεωτερικότητα εμφανίστηκε ένα κενό, ένα χάσμα και μια σύγκρουση. Η αντίληψη που θεωρεί το κράτος κυρίαρχο φορέα, το έθνος οργανική κοινωνία και τον πολίτη μια οντότητα που χαρακτηρίζεται μόνο από καθήκοντα δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις κοινωνικές αλλαγές και αναζητήσεις. Παρ' όλα αυτά, το κράτος, ολοένα και πιο δογματικά, στηρίχθηκε στον κρατικισμό και τον εθνικισμό για να επιβάλει μια «πειθαρχημένη τάξη».

Ταυτόχρονα εντάθηκε η αναζήτηση περισσότερης δημοκρατίας. Οι Κούρδοι διεκδίκησαν δυναμικά την αναγνώριση της ύπαρξης και της διαφορετικής κουλτούρας τους και οι μουσουλμάνοι πολλαπλασίασαν τα αιτήματά τους για ένα δημοκρατικότερο κράτος, γνωρίζοντας ότι μόνο σε ένα δημοκρατικό καθεστώς μπορούν να επιβιώσουν. Οι δημοκράτες διανοούμενοι συνέχισαν να αγωνίζονται στο όνομα του εκδημοκρατισμού. Αυτή ακριβώς την περίοδο και με αυτά τα

δεδομένα εμφανίστηκε η πρόκληση της ενταξιακής πορείας της Τουρκίας. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, που είναι ο τελευταίος σταθμός της διαδικασίας εκδυτικισμού, κατέστησε σαφές ότι θα επιμείνει στις μεταρρυθμίσεις που εξασφαλίζουν τα πολιτικά δικαιώματα και τις ελευθερίες του πολίτη. Συνεπώς, φάνηκε καθαρά ότι, εάν απορριφθούν οι θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας, θα εγκαταλειφθεί ο «ευρωπαϊσμός». Γι' αυτό, μια μερίδα της πολιτικής ελίτ εναρμονίστηκε με μια μερίδα της αστικής τάξης και των διανοούμενων. Το αίτημα για κράτος δικαίου και για μεταρρυθμίσεις στη βάση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εμφανίστηκε σε διάφορα επίπεδα.

Όπως παρατήρησε και ο Τσαγλάρ Κεϊντέρ („ ađlar Keyder), στην Τουρκία ο αγώνας γίνεται μεταξύ της εθνικής αυταρχικής εκσυγχρονιστικής ελίτ και των φορέων που απαιτούν τη διεύρυνση των δημοκρατικών θεσμών. Παράλληλα, όσοι είναι συνηθισμένοι να λειτουργούν και να βλέπουν τις εξελίξεις με την παλαιά αντίληψη, επιμένουν στη διατήρηση της παλαιάς τάξης πραγμάτων. Βέβαια, χάνουν έδαφος και νομιμοποίηση, εφόσον η ενταξιακή πορεία της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση νομιμοποιείται και στο όνομα του Ατατούρκ. Φαίνεται, όμως, ότι δεν είναι έτοιμοι να παραδοθούν, με αποτέλεσμα να προσπαθούν να παρεμποδίσουν, όπου αυτό είναι δυνατόν, τον εκδημοκρατισμό της χώρας.